

STEREOTYPOWA WIZJA CZŁOWIEKA STAREGO I POSTAWY WOBEC LUDZI STARYCH

Słowa kluczowe: starość, stereotyp starego człowieka, postawa, ageizm, dyskryminacja

Key words: old age, an old man stereotype, attitude, ageism, discrimination

Schlüsselworte: Alter, Stereotyp von einem alten Menschen, Einstellung, Altersdiskriminierung, Benachteiligung

Starość jest jednym z najpoważniejszych wyzwań dla jednostki, a także dla organizacji, społeczeństw i państw. Jest to także problemem w skali globalnej. Szacunki Organizacji Narodów Zjednoczonych wskazują, że do 2050 roku liczba osób starszych (60 lat i więcej) wyniesie dwa miliardy i przewyższy liczbę dzieci do 15 roku życia¹. Także prognoza demograficzna dla Polski na lata 2008–2035 (GUS 2009) wskazuje wzrost liczebności osób powyżej 65 roku życia, a odsetek tej populacji szacowany jest na 23,2%. Jednocześnie nie sposób wskazać jakiegokolwiek obszaru życia społecznego, którego nie dotyczyłyby problemy osób w podeszłym wieku.

*Starość należy do tych pojęć, które pomimo tego,
że dla każdego są oczywiste,
to jednak trudne do naukowego zdefiniowania.*

A. Kępiński

W każdym społeczeństwie istnieli starzy ludzie i choć stosunek do nich był różny, w zależności od kultury, poziomu ekonomicznego czy religii, to wydaje się, że starość zawsze miała negatywny wydźwięk, była utożsamiana z końcowym, trudnym etapem życia. Jak mówił Jan Paweł II „*Starość wieńczy życie. Jest czasem żniw, żniw tego, czego się nauczyliśmy, co przeżyliśmy, żniw tego, co zdołaliśmy i osiągnęliśmy, a także tego, co wycierpieliśmy i wytrzymaliśmy*”². Obraz starości i ludzi starych od zawsze malował się w różnych barwach i odcieniach. Już cztery i pół tysiąca lat temu egipski pisarz Ptah-hotep zanotował „*jak nieznośny jest los starca! Słabnie on z każdym dniem: wzrok mu się pogarsza, uszy przestają słyszeć,*

¹ www.pinterest.com/pin/23221754299929636 (dostęp: 2.02.2015).

² Jan Paweł II, *Ewangelia cierpienia*, Kraków 1997.

*opuszczają go siły, serce nie zna spoczynku, usta milkną i cichną. Jego umysł jest coraz bardziej ograniczony; dziś nie może sobie przypomnieć tego, co było wczoraj. (...) Starość to największe nieszczęście, jakie może dotknąć człowieka*³.

Z kolei w XVIII wieku Guillaumé Daignan wyodrębniając charakterystyczne cechy zachowań ludzkich określił poszczególne etapy starości jako: *wiek żalów*, gdzie dominują troski, niepokoje, zły nastrój (57–63 lat); *wiek ułomności* z przewagą niewyrozumiałości (64–70 lat); *wiek skąpstwa* z dominacją zazdrości i zawiści (71–77 lat); *wiek nieufności*, z takimi cechami jak gadulstwo, podejrzliwość (78–84 lata); *wiek obojętności* z upodobaniem do pochlebstw (85–91 lat); *wiek beztroski* z upodobaniem do pochwał (92–98 lat) i *wiek nieczułości* (99–105 lat)⁴. Klasyfikacja ta przedstawia proces starzenia się w aspekcie coraz większych problemów fizycznych i psychicznych jednostki. Jednakże pojęciu starość towarzyszy specyficzna ambiwalencja. Z jednej strony utożsamia się starych ludzi z biernością, niedołęstwem, zapominalstwem, uzależnieniem od innych, z drugiej zaś odwołuje się do ich życiowej mądrości, doświadczenia, powściągliwości i rozwoju. Historia pełna jest przykładów tzw. „wielkich starców” będących „jako żywe biblioteki mądrości, strażnicy bezcennego dziedzictwa ludzkiego i duchowego”⁵. Wśród sławnych i znanych ludzi tworzących do późnej starości należą: Pitagoras (90 lat), Diogenes (90 lat), Platon (81 lat), Demokryt (90 lat), Św. Augustyn (76 lat), Johan Wolfgang von Goethe (83 lata), Giuseppe Verdi (88 lat), Mohandas Gandhi (79 lat). Z polskich twórców można wymienić Wojciecha Kossaka (86 lat), Czesława Miłosza (93 lata), Jerzego Giedroyc (94 lata). Wyrazem uznania dla siwej głowy jest choćby przysłowie afrykańskie, które głosi „*gdy umiera starzec, płonie biblioteka*”⁶.

Każda myśl jest także więzieniem.

R.W. Emerson

Tendencja do klasyfikowania, uogólniania i stereotypizacji zachowań istniała od zawsze. Według psychologów społecznych posługujemy się stereotypami na co dzień, jako konstruktami tworzącymi naszą społeczną tożsamość. Stereotyp to „funkcjonujący w świadomości społecznej skrótowy, uproszczony i zabarwiony wartościująco obraz rzeczywistości odnoszący się do rzeczy, osób, instytucji itp., często oparty na niepełnej lub fałszywej wiedzy o świecie, utrwalony jednak przez tradycję i nie ulegający zmianom”⁷. Jednym z silnie zakotwiczonych w świadomości jest stereotyp dotyczący ludzi starych. Przekonania te w większości są negatywne lub pejoratywne, co ujawnia się w „nadmiernym podkreśleniu zewnętrznych oznak starości, takich jak: zdeformowanie sylwetki, siwizna, bezzębność, zmarszcz-

³ Za: G. Minois, *Historia starości. Od antyku do renesansu*, Oficyna Wydawnicza Wolumen, Wydawnictwo Marabut, Warszawa 1995, s. 26.

⁴ Tamże, s. 154.

⁵ http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/do_starszych_01101999.html Jan Paweł II, List do moich Braci i Sióstr – ludzie w podeszłym wieku (dostęp: 2.02.2015).

⁶ G. Minois, *Historia starości*, s. 20.

⁷ E. Sobol (red.), *Słownik Wyrazów Obcych*, PWN, Warszawa 2002, s. 1041.

ki, pogorszenie wzroku i słuchu, kłopoty z pamięcią, trudności w poruszaniu się”⁸. Osobom w podeszłym wieku przypisuje się problemy lokomocyjne, niezdolność ruchową, sztywność myślenia, infantyilizację, a także nadmierną zależność od pomocy społecznej⁹. Jeffrey S. Turner i Donald B. Helms przedstawiają negatywny „stereotyp starucha” wskazując na stany depresyjne, siedzący tryb życia, aseksualność, osamotnienie i wyizolowanie¹⁰. Podobnie kształtuje się obraz starości w społeczeństwie zachodnim, gdzie uwypuklonych zostało wiele cech negatywnych, wskazujących między innymi na: bierne zachowania ludzi starszych, potrzebę odpoczynku po okresie pracy zawodowej, wycofanie się z kontaktów społecznych, poczucie wyizolowania i odsunięcia od społeczeństwa. Według tych opinii: „właściwe przygotowanie do starości nie jest potrzebne, ponieważ stary człowiek ma odpoczywać, czytać, słuchać radia i patrzeć w telewizor”¹¹. Także badania realizowane w RFN ujawniły, że młodzież ocenia ludzi 60-letnich jako osoby „*samotne, izolowane, skazane na pomoc innych, bierne i stanowiące ciężar dla innych*”¹². Podobnie stereotypowa wizja osób starszych w polskim społeczeństwie ujawnia opinie, że „*każdą osobę w zaawansowanym wieku uznaje się za jednostkę: chorą, biedną, brzydko ubraną, zaniedbaną, osamotnioną, samotną, bez perspektyw, źle zamieszkującą itp.*”¹³.

Joanna Nawrocka przyjmując czteroczynnikowy model opisujący człowieka starego wyodrębniła trzy różne, choć korespondujące ze sobą stereotypy: starej osoby, starego mężczyzny i starej kobiety. Analizowanymi czynnikami były:

1. destrukcja starości (*kłótniowość, mściwość, złośliwe nastawienie wobec innych, podejrzliwość, lenistwo, gderliwość, niezaradność, infantyлизм, fizyczna brzydota, bycie przesądnym, hipochondria, pouczanie innych*),
2. starczość (*aseksualność, religijność, upartość wobec uczenia się tego co nowe, nieznanostwo nowych technologii*),
3. szlachetność starości (*osoba rodzinna, wybacząca, uczuciowa, przyjacielska, lubiąca dzieci, inteligentna, mądra, tolerancyjna, odpowiedzialna*),
4. zniedołężnienie i wykluczenie (*osoba niedołężna, lękliwa, niezdolna do kontroli siebie, uboga*)¹⁴.

Analiza wyników pozwoliła na opisanie koncepcji *starej osoby* poprzez takie czynniki jak: Destrukcja starości, Starczość, Szlachetność starości, Zniedołężnienie i wykluczenie. Koncepcja *starego mężczyzny* zawiera o zdecydowanie mniej

⁸ J. Blecharz, M. Siekańska, *Psychologiczne aspekty starzenia się i starości*, w: A. Marchewka, Z. Dąbrowski, J. Żołądź (red.), *Fizjologia starzenia się. Profilaktyka i rehabilitacja*, PWN, Warszawa 2013, s. 56.

⁹ St. Steuden, *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa 2011, s. 135.

¹⁰ J.S. Turner, D.B. Helms, *Rozwój człowieka*, WSiP, Warszawa 1999, s. 528.

¹¹ E. Burgess, za: M. Susułowska, *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa 1989, s. 48–49.

¹² M. Susułowska, *Psychologiczne problemy człowieka starego*, w: I. Borsowa, W. Pędach, J. Piotrowski, T. Roźniatowski, S. Rudnicki, *Encyklopedia seniora*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1986, s. 72.

¹³ P. Czekanowski, *Spoleczne aspekty starzenia się ludności w Polsce. Perspektywa socjologii starości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2012, s. 151.

¹⁴ J. Nawrocka, *Spoleczne doświadczenie starości. Stereotypy, postawy, wybory*, Impuls, Kraków 2013, s. 25–28.

pozytywnych czynników niż koncepcja starej kobiety i budują ją takie czynniki jak: Destrukcja starości, Zniechęcenie i wykluczenie oraz Antymęskość starości. Natomiast koncepcję *starej kobiety* budują takie czynniki jak: Szlachetność starości, Wycofanie, Destrukcja starości i Pasywność starości¹⁵.

Badania wyobrażeń studentów na temat ludzi starych stały się podstawą do wyodrębnienia ośmiu negatywnych wzorów osobowych. Osoba stara może prezentować typ człowieka:

- słabego (*zapominający, powolny, nieaktywny seksualnie, z drżącymi rękami*),
- bezbronnego (*biedny, lękliwy, skromnie żyjąca, ofiara wyłudzeń, oszustw*),
- osamotnionego (*nieufny, żyjący przeszłością, konserwatywny, zacofany*),
- niezaangażowanego społecznie (*chory, wymagający opieki i pomocy, powolny i słaby*),
- nieznośnego sąsiada (*skąpy, chciwy, plotkarz, oschły*),
- zniechęconego (*budzący współczucie, w smutku oczekujący śmierci, hipochondryk, mało aktywny*),
- żebraka i włóczęgi (*brudny, pozbawiony uczuć, ciężar dla społeczeństwa*),
- złośliwego i sknera (*zgorzkniały, bez poczucia humoru, zawistny w stosunku do młodych, egotyk, egoista*)¹⁶.

W oparciu o wyniki wielu badań nad postrzeganiem ludzi starych opracowany został model zawartości stereotypu (*stereotype content model – SCM*), który tworzą dwa wymiary: **ciepło i kompetencje poznawcze**. Analizy pokazały, że o wiele częściej postrzegamy osoby stare jako ciepłe, choć odmawiamy im kompetencji. Zestawienie badań dotyczących ocen osób starszych z uwzględnieniem tych dwóch wymiarów przedstawiła Joanna Nawrocka.

Tabela 1. Przegląd badań dotyczących ocen społecznych otrzymanych przez osoby starsze

Autorzy badań	Badania
S.T. Fiske, A.J.C. Cuddy, P. Glick, J. Xu, 1999, 2002	Badanie 24 grup społecznych pod względem ciepła i kompetencji <i>Starzy ludzie w kontekście innych grup społecznych otrzymują większe oceny ciepła zbliżone do ocen uzyskanych przez osoby niepełnosprawne. Kompetencje osób starych są nisko oceniane.</i>
R. McCann, H. Giles, 2002	Badanie rzeczywistych kompetencji pracowników młodszych i starszych <i>Starzy pracownicy są tak samo wydajni jak młodzi, a w niektórych zadaniach ich kompetencje są wyraźnie wyższe.</i>

¹⁵ J. Nawrocka, *Spoleczne doświadczenia starości...*, dz. cyt., s. 29–38.

¹⁶ A.A. Zych, *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej*, Katowice 1999, s. 140–141.

Autorzy badań	Badania
C. Andreoletti, J.K. Maurice, H. Whalen, 2001	Badanie ocen społecznych osób starszych i młodszych <i>Starzy ludzie w porównaniu z młodszymi zostali ocenieni jako cieplejsi i bardziej przyjacielscy, ale mniej ambitni i mniej odpowiedzialni</i>
J.T. Erber, M.E. Etheart, L.T. Szuchman, 1992, 1996, 1999	Badanie atrybucji kompetencji poznawczych <i>Porażki funkcji poznawczych w przypadku starszych osób są przypisywane intelektualnej niekompetencji (atrybucja wewnętrzna), natomiast w przypadku osób młodszych – brakowi uwagi lub słabym wysiłkom (atrybucja zewnętrzna)</i>
M.E. Kite, K. Deaux, M. Miele, 1991	Badanie postrzegania męskości i kobiecości osób starszych i młodszych <i>Starzy ludzie niezależnie od płci, w porównywaniu z młodszymi są postrzegani jako bardziej kobiece i mniej męscy.</i>
J. Heckhausen i współpracownicy, 1989	Badanie postrzegania cykli życia <i>Osoby badane uważały, że cechy odnoszą się do kompetencji – niezależny, inteligentny, produktywny, pewny siebie, bystry, pilny – zostają utracone po 72 r. życia. Natomiast cechy odnoszące się do ciepła i życzliwości (uczuciowy, przyjacielski, przyzwoity, uprzejmy, godny zaufania) słabną po 81 r. życia.</i>
B.J. Avolio, G.J. Barrett, 1987 M.S. Singler, 1986	Badanie postrzegania wydajności pracy <i>Starzy pracownicy w porównaniu z młodymi są postrzegani jako mniej wydajni w różnych zadaniach.</i>
K.H. Rubin, I.D. Brown, 1975	Badanie postrzegania kompetencji poznawczych <i>Starzy ludzie w porównaniu z młodymi są zdaniem osób badanych mniej kompetentni intelektualnie.</i>

Źródło: J. Nawrocka, *Spoleczne doświadczenie starości...*, dz. cyt., s. 19.

Z kolei na istnienie negatywnych, ale i pozytywnych stereotypów starości zwraca uwagę Erdman B. Palmore. Do pozytywnych zaliczy on: pogodność, uprzejmość, mądrość, zaufanie, wpływowość, władza polityczna, swoboda zachowania większa niż u ludzi młodych oraz starania o zachowanie młodości. Natomiast stereotyp negatywny dotyczy przede wszystkim infantyilizacji i jest oparty na podobieństwie osób starych i dzieci¹⁷. Badania własne prowadzone wśród studentów III roku pedagogiki na temat spostrzegania osób starszych i starości pokazały, że starość jest postrzegana zarówno w aspekcie pozytywnym jak i negatywnym. Skojarzenia pozytywne wyrażone są w metaforach – *starość jest jak*:

- „punkt widokowy, bo można zobaczyć całe swoje życie”,
- „plecak, bo nosi bagaż doświadczeń”,
- „kamienica, bo ma porządne fundamenty”,
- „podróż, bo im dalej jedziesz, tym jest ciekawsza”,
- „magiczny cylinder, bo jest pełna niespodzianek”,

¹⁷ Za: J. Nawrocka, *Spoleczne doświadczenie starości...*, dz. cyt., s. 16.

Negatywne skojarzenia prezentują metafory typu – *starość jest jak*:

- „ostatni liść na drzewie, bo bywa samotna”,
- „termin ważności produktów, bo na każdy z nich przychodzi czas”,
- „dopalająca się świeczka, bo zbliża do końca”,
- „pozytywka, bo w kółko jest ta sama melodia”¹⁸.

Ocena ludzi starych, zwłaszcza przez osoby, które w swej pracy zajmują się lub będą zajmowały się osobami w tym okresie życia, jest istotna z perspektywy ich traktowania. Niestety, badania potwierdziły, że przedstawiciele zawodów pomocowych są uprzedzeni do starszych osób równie często jak inni ludzie¹⁹.

Piotr Czekanowski wśród przyczyn sprzyjających występowaniu stereotypu człowieka starego umieszcza ograniczonym profesjonalizmem osób wspomagających ludzi starych, takich jak lekarze, pielęgniarki, psychologowie, pracownicy socjalni oraz niedostatek kadry dydaktycznej i odpowiednich programów nauczania (brak problematyki gerontologicznej w edukacji kadry). Inne czynniki, zdaniem autora, to brak szeroko rozumianej edukacji społecznej skutkującej brakiem odpowiedniej wiedzy i podatnością na stereotypy, opiniotwórcza rola masowego komunikowania się, kult młodości oraz czynnik historyczny (migracje czy ograniczenie liczby domów wielorodzinnych)²⁰.

Z perspektywy osoby stereotypizowanej uproszczenia myślowe „szufladkują”, nadają etykiety, obniżają poczucie wartości, mają moc destrukcyjną, są krzywdzące nie tylko ze względu na treść, ale także dlatego, że obraz człowieka starego jest w nich ujednoczony, chociaż jak to ujmuje Wanda Krzemińska, jest „*tyle starości ile ludzi*”²¹.

Słowa są najpotężniejszą bronią, jaką się ludzkość posługuje.

R. Kipling

Bardzo często myśl i słowo poprzedzają zachowania człowieka, dlatego tak ważny jest sposób komunikowania się z ludźmi starszymi i sposób mówienia o nich. Wychodząc z założenia, że język kształtuje społeczne postawy i zachowania człowieka zarówno wobec siebie i innych, Rzecznik Praw Obywatelskich zorganizował w 2014 r. debatę, na temat jak mówimy i jak powinniśmy mówić o problemach starzenia się i starości. W dyskusji zwrócono uwagę, że oficjalny język ma kłopot nie tylko z nazywaniem ludzi starymi i z nazywaniem starości *starościami*. Na płaszczyźnie językowej współwystępują dwie dykcje, którymi posługujemy się na przemienne, a które można określić jako codzienne i odświętne narracje wobec starości²². Natomiast zachowania językowe Polaków ukazują obraz ludzkiej starości z wyraźną tendencją do eufemizowania starości, jej kakofemizowania oraz

¹⁸ I. Sorokosz, *Osiem kryzysów ósmego etapu życia* (w druku).

¹⁹ T.D. Nelson, *Psychologia uprzedzeń*, GWP, Gdańsk 2003, s. 233.

²⁰ P. Czekanowski, *Spoleczne aspekty starzenia się ludności w Polsce...*, dz. cyt., s. 152–157.

²¹ W. Krzemińska, *Starość rośnie z nami*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1980, s. 19.

²² M. Zdziarski, *Codzienne i odświętne narracje w sprawie starości*, w: *O sposobach mówienia o starości. Debata, analiza, przykład*, Warszawa 2014, s. 81–84.

infantyilizowania²³. Wobec osób starszych często stosowane są formy adresatywne (świadcząca o relacji na *ty*). Zwracanie się do osób starszych „*Babciu, idziemy do zabiegowego*” lub „*Dziadku, kładziemy się*” (np. w szpitalu, domu opieki), wskazują na infantyilizację, są nieuprawnione i niestosowne z etycznego punktu widzenia. Mają charakter deprecjonujący i lekceważący osoby stare ze względu na ich wiek, z pominięciem cech indywidualnych²⁴. Ujemnie wartościujące sformułowania takie jak: „*leśny dziadek*”, „*naftaliniarz*”, „*próchno*”, „*sklerotyk*”, „*stara pudernica*”, „*dzidia piernik*” itp. stanowią niestety podstawę do budowanie nastawienia wobec ludzi starych. Pojawienie się w wypowiedziach młodzieży określeń zapożyczonych z języka komputerowego typu „*resetka*” czy „*wygaszasz*” świadczą o chęci zdyskredytowania człowieka starego (głównie mniej sprawnego intelektualnie), a nawet o chęci pozbycia się go jako jednostki już zużytej, więc zbytecznej²⁵.

Funkcjonujące szablony myślowe sprzyjają powstawaniu szkodliwych ocen i uprzedzeń, a co za tym idzie postaw dyskryminacyjnych. Na to zjawisko, zwane *ageism*, zwrócił uwagę gerontolog Robert Butler, opisując negatywne postawy przyjmowane w stosunku do ludzi ze względu na ich wiek. Wyrazem *ageismu* jest między innymi wrogość i izolowanie ludzi starych od reszty społeczeństwa, przemoc wobec nich, problemy na rynku pracy. „Ageistowskie mogą być zarówno postawy i działania wobec ludzi starzejących się, jak i instytucje społeczne lub normy i role przypisywane ludziom ze względu na ich wiek”²⁶. Dyskryminacja z powodu wieku może mieć różny charakter (bezpośredni, pośredni, normatywny, praktyczny), natomiast w Polsce ograniczenia z powodu wieku najczęściej dotyczą rynku pracy, ochrony zdrowia, usług finansowych²⁷. Ponadto postawy wobec ludzi starych sprzyjają wykluczeniu. Badania z 2009 r. pokazują, że w Polsce zagrożonych wykluczeniem jest niemal co czwarty emeryt (23,4%), a kolejne 14,9% populacji to osoby wykluczone. Przede wszystkim jest to wykluczenie fizyczne związane z wiekiem i niepełnosprawnością, natomiast relatywnie rzadziej emeryci padają ofiarą wykluczenia materialnego i normatywnego²⁸.

Badania postaw wobec ludzi w podeszłym wieku ujawniły, że młodszy dorośli prezentują bardziej pozytywne nastawienie wobec tej grupy ludzi, niż starsi dorośli. Kobiety wykazują bardziej przychylnie postawy wobec ludzi starych, nie żywią tyle wrogości co mężczyźni. Ponadto jeśli osoba doświadcza bliskich relacji z osobami starymi jej postawa wobec tej grupy jest nasycona większą życzliwością. Mniej pozytywne opinie na temat możliwości pomyślnego i aktywnego życia osób starszych

²³ R. Zimny, *Językowy obraz osób stuletnich w doniesieniach prasowych – kilka uwag*, w: *O sposobach mówienia o starości. Debata, analiza, przykład*, Warszawa 2014, s. 85–93.

²⁴ M. Marcjanik, *Językowy obraz osoby starej*, w: *O sposobach mówienia o starości. Debata, analiza, przykład*, Warszawa 2014, s. 11–17.

²⁵ J. Hartman, *Zakowsky's complex*, „*Polityka*” 2013, nr 38 (2925).

²⁶ J. Trempała, L. Zając-Lamparska, *Postawy wobec osób starszych: różnice międzypokoleniowe*, *Przegląd Psychologiczny*, 2007, T. 50, nr 4, s. 448.

²⁷ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr, Warszawa 2006, s. 217.

²⁸ P. Kubicki, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne osób starszych. Ekspertyza przygotowana w ramach projektu „EAPN Polska – razem na rzecz Europy Socjalnej”*, <http://www.eapn.org.pl/wp-content/uploads/2013/07/Ubostwo-i-wykluczenie-oso%C5%82b-starszych.pdf>; dostęp: 5.02.2015.

prezentują absolwenci szkół zawodowych i wyższych uczelni, co zdaniem Joanny Nawrockiej wynika z pragmatyzmu dążeń i nastawień ujawniającego się także w systemie ich poglądów²⁹. Inne badania postaw społecznych ujawniło, że u dzieci przeważa pozytywne ustosunkowanie wobec osób starszych, natomiast u młodzieży nie ma jednoznacznie określonych postaw³⁰.

Janusz Trempała i Ludmiła Zająć-Lamparska na podstawie analizy skupień wyodrębnili trzy grupy osób różniących się w sposób istotny zawartością treściową postaw wobec ludzi starych i określili ich sposób myślenia o ludziach starzejących się.

Skupienie 1. „*Nie jesteście fajni i nie jestem pewien, czy chcę mieć z wami coś wspólnego oraz czy wasze funkcjonowanie w życiu społecznym jest korzystne*”.

Skupienie 2. „*Jesteście fajni i wasze funkcjonowanie w życiu społecznym jest korzystne, ale nie chcę mieć z wami nic wspólnego*”.

Skupienie 3. „*Jesteście fajni, ale nie jestem pewien, czy chcę mieć z wami coś wspólnego i czy wasze funkcjonowanie w życiu społecznym jest korzystne*”³¹.

Najbardziej dyskryminującą postawę ujawniają osoby zaliczone do Skupienia 1. Analiza różnic międzypokoleniowych pozwoliła wyróżnić tendencję zmian postaw zachodzącą wraz z wiekiem osób badanych. Zauważono tendencję wzrostową w zakresie liczby osób mających pozytywny obraz ludzi starszych i korzystnie oceniających ich społeczne funkcjonowanie, ale stroniących od bliskich kontaktów z nimi. Ma to odniesienie do będących w okresie późnej dorosłości. Odnotowano także spadek liczby osób pozytywnie oceniających ludzi starzejących się, ale wyrażających niepewność, czy chcą utrzymywać z nimi bliskie kontakty, oraz raczej negatywnie oceniających ich społeczne funkcjonowanie. Postawa ta dominuje w okresie wczesnej dorosłości³². Badacze są zgodni, że jednym z ważniejszych powodów negatywnych postaw i dyskryminacyjnych zachowań wobec ludzi starych jest zwykle gerontofobia, określana jako irracjonalny lęk przed własną starością oraz lęk przed śmiercią.

*Nikt z nas na starość nie jest taki sam jak za młodu;
nikt z nas rankiem nie jest taki sam jak wczoraj.*

Lucjusz Anneusz Seneka

Zdaniem Toma Kirkwooda „dyskryminacja osób w podeszłym wieku szczególnie silnie fałszuje obraz procesu starzenia się”, co prowadzi do „zbyt gorliwej akceptacji ograniczeń życia codziennego wynikających ze zmian jakie zachodzą w organizmie w miarę upływu lat”³³. Jeśli jesteśmy zbyt skoncentrowani na ograniczeniach, nie jesteśmy w stanie wykorzystać skutecznie swoich możliwości. Przypominając starcom o problemach związanych z podeszłym wiekiem, nieumyślnie pogarszamy ich zdolności poznawcze, a w szczególności pamięć i generatywne aspekty rozumowania. „Zagrożenie stereotypem prowadzi do deficytów pojemności

²⁹ J. Nawrocka, *Spoleczne doświadczenie starości...*, dz. cyt., s. 61–63.

³⁰ T.D. Nelson, *Psychologia uprzedzeń*, dz. cyt., s. 233.

³¹ J. Trempała, L. Zająć-Lamparska, *Postawy wobec osób starszych: różnice międzypokoleniowe*, dz. cyt., s. 459.

³² Tamże s. 459–460.

³³ T. Kirkwood, *Czas naszego życia*, Wydawnictwo „Charaktery”, Kielce 2005, s. 32.

pamięci operacyjnej³⁴, a także wpływa na poziom konstruktywnego rozwiązywanie problemów. Przyjmowanie przez ludzi w podeszłym wieku szablonu starości i patrzeć na siebie samego przez pryzmat negatywnych określeń prowadzi – na zasadzie samospełniającej się przepowiedni – do tego, że ludzie ci zaczynają wierzyć, że naprawdę „utracili swoją niezależność i aktywność, tak więc muszą wejść w rolę osób niesamodzielnych i biernych”³⁵. Z kolei pozytywne uprzedzenia wiekowe zakładające, że osoby starsze wymagają specjalnej troski mogą uruchomić zachowania protekcyjne lub naduprzejmość³⁶. To z kolei powoduje, że pomija się myśli i uczucia starszych osób i wprowadza we wzajemne relacje przekonanie, że starsi to „duże dzieci”, co sprzyja umacnianiu poczucia zależności, podporządkowania i zgodę na postawy nadopiekuńcze ze strony najbliższego otoczenia. Innym problemem jest traktowanie ludzi starych przez pryzmat ciała, a nie dostrzeganie tożsamość człowieka, bo najłatwiej jest zauważyć siwe włosy i zmarszczki. Częściej przypisywana jest także osobom starszym wizyta w poczekalni u lekarza czy aptece niż w kawiarni, teatrze lub klubie sportowym³⁷. A przecież dla wielu osób jest to okres aktywności, gdzie mogą realizować swoje zainteresowania, będąc w stałych kontaktach towarzyskich z innymi. W odpowiedzi na to zapotrzebowanie powstają liczne instytucje edukacji seniorów, aktywizujące sferę intelektualną, psychiczną, fizyczną i społeczną osób starszych. Rosnąca aktywizacja osób starszych wpłynęła na powstanie stereotypu starości z atrybutami młodzieżowymi tzw. „nowo-starości”, którą cechuje sprawność, radość, towarzyskość³⁸. Z drugiej strony istnieje niebezpieczeństwo pozytywnego przerysowywania obrazu starego człowieka i upowszechnianie wizji bezproblemowej starości, co zdaniem badaczy, choć zapoczątkowane jako przeciwstawianie się mitom i uprzedzeniom, może nieść ze sobą ryzyko wywołania efektu odwrotnego³⁹. Coraz wyraźniej zaznacza się również dążenie osób w starszym wieku do sprostania współczesnym trendom bycia modnym, sprawnym i przede wszystkim młodym. Zjawisko opóźniania starzenia jest ważne w skali zarówno indywidualnej jak i społecznej, bo pociąga za sobą różnorodne konsekwencje. Jolanta Twardowska-Rajewska zwraca uwagę na zjawisko nazywane „kidult”, które pojawiło się w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku w Stanach Zjednoczonych. Dla kidultów głównym zajęciem, nadrzędną wartością jest zabawa. Charakteryzuje ich „nieokreślony” wiek, co manifestuje się w stylu ubierania, wyposażeniu mieszkań, posiadaniu rozmaitych gadżetów czy konsumpcją typową dla młodych. „Osoby w wieku późnej dorosłości i starości usiłują poprawić nie tylko swój obraz wizualny na tle młodszych grup wiekowych, ale również funkcjonalny,

³⁴ U. Hecker, G. Sędek, K. Piber-Dabrowska, S. Bedyńska, *Wpływ depresji, starzenia się, zagrożenia stereotypem i uprzedzeń na rozumowanie generatywne*, w: R.W. Englle, G. Sedek, U. Hecker, D.N. Macintosh, *Ograniczenia poznawcze. Starzenie się i psychopatologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 40

³⁵ P. Czekanowski, *Spoleczne aspekty starzenia się ludności w Polsce...*, dz. cyt., s. 164.

³⁶ M. Brzezińska, *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej starości*, Difin, Warszawa 2011, s. 53.

³⁷ E. Sygit, *Dlaczego dyskryminujemy osoby starsze*, „Psychogeriatrya Polska” 2008; 5 (4), s. 153–158.

³⁸ M. Brzezińska, *Proaktywna starość...*, dz. cyt., s. 53.

³⁹ P. Czekanowski, *Spoleczne aspekty starzenia się ludności w Polsce...*, dz. cyt., s. 170.

*podjmując rozmaite aktywności. Najlepszym przykładem jest uprawianie sportów niemal-ekstremalnych przez osoby, niejednokrotnie bardzo sędziwe*⁴⁰. Zachowanie takie może być podyktowane konfrontacją starości z młodością, która zawsze wypadnie niekorzystnie dla tej pierwszej grupy. Jak wykazują badania socjologiczne i psychologiczne obu tym grupom przypisuje się przeciwstawne cechy, przy czym najczęściej myślimy, że:

- młodzi są dobrzy, starzy są źli;
- młodzi są aktywni, starzy są pasywni (bierni);
- młodzi ciągle coś zyskują, starzy systematycznie coś tracą;
- młodzi są kreatywni, starzy nie są twórczy;
- młodzi są atrakcyjni, starzy są nieatrakcyjni;
- młodzi są pełni zapału i pasji, starzy są pozbawieni energii i wigoru;
- młodzi to przyszłość, starzy to przeszłość⁴¹.

Prawdziwym niebezpieczeństwem w odniesieniu do ludzi w podeszłym wieku jest stygmatyzowanie ich z powodu ich wyglądu, zachowania czy ograniczonej sprawności. Etykietyki i stereotypy ograniczają ich przestrzeń, poprzez myślenie typu „nie wypada”, „to niepoważne”, „nie przystoi w tym wieku”. Z drugiej strony zwyczajna przekora lub chęć udowodnienia coś sobie i innym mogą uruchamiać uspijony potencjał, wyzwolić różnorodną aktywność. Jest bowiem miejsce dla starszego człowieka w obszarze edukacji, sportu, rekreacji, ale też wolontariatu, organizacji pomocowych. Dlatego o ludziach starszych powinno się także pomyśleć w kontekście ich potencjału i zasobów, takich jak: mądrość życiowa – potencjał intelektualny, potencjał społeczny (relacyjny), potencjał dotyczący życia rodzinnego, potencjał psychologiczny, potencjał przekazu kulturowego i potencjał jako mistrzostwo w wykonywaniu zawodu⁴². Mimo, że dla wielu ludzi starość staje się okresem zmagania się z upływającym czasem, chorobami, samotnością, niesprawnością, ale też dyskryminacją, wrogością czy przemocą, to z drugiej strony, jak pisze Wojciech Eilcherberg, „*starość jest po to, żeby uporządkować przeszłość, zrobić życiowy remanent, pochylić się nad lekcjami, które otrzymaliśmy, lecz przeoczyliśmy w pośpiechu. Z tego punktu widzenia starość jest błogosławieństwem*”⁴³. W tym okresie życia niebywale ważne jest wsparcie i pomoc, ale jeszcze bardziej zrozumienie, uważność i szacunek.

⁴⁰ J. Twardowska-Rajewska, *Piękny umysł a kidult, Zostawić ślad na ziemi*, M. Halicka, J. Halicki (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009, s. 138

⁴¹ T. Piekot, *W poszukiwaniu utraconego szacunku. Wprowadzenie do problematyki dyskryminacji osób starszych*, <http://www.inwestujew45plus.cba.pl/wposzukiwaniuutraconegoszacunku.pdf>; (dostęp: 8.02.2015).

⁴² W. Wnuk, *Potencjał osób starszych*, w: P. Błędowski, A. Stogowski, K. Wieczorowskiej-Tobis (red.), *Wyzwania współczesnej gerontologii*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, Poznań 2013, s. 24.

⁴³ W. Eilcherberg, *O starości zachwyconej światem*, „Zwierciadło”, 2001, 2, s. 77–78.

**STEREOTYPICAL VISION OF AN OLD MAN
AND ATTITUDES TOWARDS THE ELDERLY**

SUMMARY

The article concerns the issue of the perception of the elderly and beliefs about their functioning. The image of old age and an old man, as research shows, is often based on negative traits, such as passivity, withdrawal from social contact, a sense of isolation and loneliness. Stereotyping and labeling can lead to prejudice, and this in turn to triggering discriminatory attitudes towards the elderly. Negative stereotypes of thought and attitudes towards the elderly do not allow noticing their potential and resources such as the wisdom of life - intellectual and social potential, the potential for family life, the potential of cultural transmission and the potential as a in professional mastery.

**STEREOTYPE ALTERSVORSTELLUNG UND EINSTELLUNGEN
GEGENÜBER ÄLTEREN MENSCHEN**

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel behandelt das Thema der Wahrnehmung von älteren Menschen sowie der Überzeugungen bezüglich ihrer Funktionsweise. Die Untersuchungen ergeben, dass das Altersbild ziemlich oft auf negativen Eigenschaften, wie Passivität, Rückzug aus sozialen Kontakten, einem Gefühl der Isolation und Einsamkeit beruht. Die Stereotypisierung und das Schubladendenken können zur Bildung von Vorurteilen führen, und dies kann wiederum diskriminierende Haltungen gegenüber älteren Menschen auslösen. Negative Stereotypen wie Einstellungen machen schließlich unmöglich, wahre Ressourcen der Älteren, d.h. ihre Lebensweisheit, ihr intellektuelles und soziales Potenzial, das Potenzial für das Familienleben und für kulturelle Überlieferung sowie ihr Potenzial der Meisterschaft im Beruf zu erkennen.